

Hikmet Yurdu, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 33 - 60

Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısı*

Perception Of Ali In 'Futuvvetnames'

Doç. Dr. Yusuf Benli

Erciyes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü Bölümü

ybenli@erciyes.edu.tr

Özet:

Fütüvvet ehli, geleneksel olarak baş "fetâ" kabul edilen Hz. Ali'ye, ilk pîr olması nedeniyle bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bazı fütüvvetnâmelerde Hz. Ebû Bekir'in "kavli", Hz. Ali'nin "seyfi" olduğu kabul edilen ikili bir tasnif görülür. Fütüvveti kendilerine şiar edinen seyfi kolunun, yiğitlik bakımından örnek kahramanının Hz. Ali olması; fütüvvet ehlinin yollarını "Ali yolu" sayması; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini en büyük fazilet ve vecibe olarak kabul etmesi; fütüvvetin Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye intikal ettiğine inanma esası; dâimâ Hz. Ali'nin vilâyeti ve fütüvveti hakkında âyet ve hadîslerle istidlallerde bulunulması, Hz. Ali'nin fütüvvet ehli nezdindeki konumunu gösteren örneklerdir. Anadolu'da telif edilen fütüvvetle ilgili eserler, yazarlarına göre farklılık arz etmekle birlikte, farklı mezheplerin nazarî sistemlerini uzlaştırmak isteyen Halife Nâsır'ın yarı Hz. Ali yanlısı anlayışı doğrultusunda yazılmış oldukları kanaati mevcuttur. Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in *Tuhfat el-Vasâyâ'sı*, Hz. Ali ve diğer halifeler hakkında Sünnî anlayışın izlerini gösteren bir muhteva sahiptir. Aynı muhteva, *Hâce-i Cân Ali Fütüvvetnâmesi* ve diğer birçok fütüvvetnâmede hatta İmâmiyye temayüllü *Radavî Fütüvvetnâmesi*'nin bir nüshasında da görülmektedir. Bazı fütüvvetnâmelerde Ahilerin şecereleri Hz. Ali'ye kadar ulaştırılır. fütüvvet seçeresi zikredilirken, fütüvvetin kökeni ve önderliği "Emirü'l-Mü'minîn" Hz. Ali'ye ve onun soyundan imamlara çıkarılır. Silsilenâmenin tâ Hz. Ali'ye kadar çıkarılmasıyla fütüvvetin Hz. Ali'den geldiği fikri kuvvetlenmektedir. XV. asırda Anadolu'nun geniş bölgelerinde başlayan Safevî-Şîî propagandası türü faaliyetler sonrası telif edilen fütüvvetnâmelerde açık bir şekilde Şia etkisinde bir Hz. Ali figürü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Fütüvvetname, Pir, Şia, Alevilik

Abstract:

The People of Futuvvet claim allegiance to Ali regarded traditionally as 'in-chief feta' because of his being first 'Pir of Feta'. Binary classification in some "Futuvvetname" books accepted Abu Bakr as understanding way (kavli) and Ali as militarist way (seyfi) of 'Feta'. Seyfi branch of 'Futuvvet' accepts Ali as a model protagonist of bravery and adopt love of Ali and Ahl al Bayt as virtue and sacred duty. They consider ways of people of 'Futuvvet' as a way of Ali. They believe that 'Futuv-

* Makale, I. Uluslararası Hz. Ali Sempozyumu'na (18-20 Aralık 2009 İzmir) sunulan bir bildirinin, makaleye dönüştürülmüş metnidir.

vet'passed from Mohammed to Ali and there are judgements about sainthood and futuvvet of Ali Koran and hadiths. These provide evidence that Ali took his place among the people of Futuvvet. Compiled books about 'futuvvet' in Anatolia differ according to authors but also seen written in accordance with thought of 'pro-Ali' Nasser Khalifa who wants reconcile the theoretical systems of different denominations. Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed's Tuhfat el-Vasaya has content showing marks Sunni thought about Ali and other Islam Caliphets. The same content is seen in Hace-i Can Ali's Futuvvetname and many other Futuvvetname and even a manuscript of Radavi's Futuvvetname with İmamiyye tendency. The genealogy of "Ahi"s is bonded to Ali in some "Futuvvetname"s. As making mention of genealogy of Futuvvet, the origin and the leadership of Futuvva found "EmirilMüminin" Ali and his descendants. The idea of Futuvvet came from Ali is strengthened by binding succession to Ali. Ali figure under the influence of Shia is clearly seen in compiled "Futuvvetname"s after Safavid-Shiite propaganda type activities, which started in large parts of Anatolia in XV. Century.

Key Words: Hz. Ali, Fütüvvetname, Pir, Şia, Alewism

I. Giriş

İslam dünyasında hicrî II. yüzyılda mevcûdiyeti bilinen fütüvvet, İslam Tarihinin ve kültürünün önemli kurumlarından. Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah'ın (hilâfeti 575-622/1180-1225) dağınık fetâ/fütüvvet topluluklarını birleştirmesinden önce İslam coğrafyasında değişik bölgelerde fityan topluluklarından bahsedilir.

Fütüvvet teşkilatının gelişmesinde büyük gayreti olan Halife Nâsır, fütüvvetin her tarafa yayılmasına da çalışmıştır. Diğer Müslüman hükümdarlara da elçi ve fermanlar gönderip kendilerini fütüvvet teşkilatına girmeye dâvet ettiği ve bu faaliyetin bir parçası olarak ilk defa Anadolu Selçuklu Devleti ile I. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında (601/1204) temas kurduğu nakledilir. Bu sürecin Anadolu'da Ahi teşkilatının kurulmasına etkisi bilinmektedir. Diğer taraftan, Ahiliğin; eski Türk "akılık" ve "alp" geleneğinin, Arap ve İran fütüvvet idealiyle İslâmî bir sentez içinde birleşip Anadolu'da ortaya çıkan kurumlaşmış şekli olduğu da ileri sürülmektedir.

Fütüvvet ve Ahiliğin bu tarihî süreci ve yine tarihî kaynakların tespitleri, fütüvvet hareketinin bazı mezhebî ve meşrebî etkilere maruz kaldığına işaret etmektedir. Özellikle Sünniliğe ve Şiîliğe mensup kimselerin fütüvvet hareketleri içerisindeki mevcûdiyeti, fütüvvet ehli içerisinde çeşitli mezhep ve meşrep mensuplarında algılama ve hissedişleri kendilerine özgü, muhtelif Hz. Ali (40/661) tasavvurlarının oluştuğunu göstermektedir. Muhtelif fırka metinlerinde görülen birbirinden farklı Hz. Ali imajının, fütüvvet ehli arasında da ortaya çıkması doğal bir durumdur. Hz. Ali'yi "aşırı" ve "mu-

tedil” olarak nitelenen farklı tasavvurlarla algılamanın tezâhürleri fütüvvetnâmelere de yansıtılmıştır.

Fütüvvet ve Ahilikte Hz. Ali’ye ilişkin tasavvurların doğru tespit edilmesi, farklı fütüvvetnâmelerde Hz. Ali’nin müelliflere göre değişen algı ve mahiyetinin iyi anlaşılması, fütüvvet ehlinin mezhebî etkilerle ilişkisini tespit çerçevesinde mümkün olabilir.

Hz. Ali, Hz. Peygamberin yakını ve seçkin bir sahabî olması yanında, aynı zamanda İslam Mezhepler tarihinde ihtilaf mevzuû edilen temel meselelerin odağında bulunan ve hakkında çok fazla spekülasyon yapılan bir tarihî şahsiyettir. Tarihî süreçte Hz. Ali’nin şahsiyeti, vasıfları, siyâsî-dinî konum ve değeri ile ilgili farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Onunla ilgili, çeşitli kaynaklarda yer alan farklı rivâyetlerin oluşması, kurgulanması ve değerlendirilmesinde siyâsî yaklaşımların etkili olduğu görülmektedir. Bu sebeple, muhtelif zümrelerce Hz. Ali’ye atfedilen konum; sürekli ve önemli bir ihtilaf meselesi, tefrika ve hizipleşme nedeni olmuştur.

Araştırmada, fütüvvet düşüncesinde Hz. Ali algısını ortaya çıkaran tarihî süreç ve fütüvvetnâmelerde Hz. Ali’ye dair tasavvurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede konuyla ilgili bazı tespitler makale sınırları kapsamında derin tahlillere girmeden özetle ele alınmaktadır.

II. Fütüvvet Anlayışında ve Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Tasavvuruna Etkisi Bakımından Bazı Tarihî Gelişmeler

1. İlk Fütüvvet Toplulukları

İslam’ın ilk asrından itibaren İslam coğrafyasında varlığı bilinen “fityân” toplulukları,¹ fütüvvet teşekkülleri ve fütüvvet idealinin, İslâm’ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır gibi değişik bölgelerde ortaya çıktığı ve mensuplarının genellikle “civanmerd”, “ayyâr (ayyârân)”, “fetâ (fityân)” gibi adlandırmalarla tanındığı bilinmektedir.² Emeviler ve Abbasiler döneminin Şîî nitelikli unsurlarını da barındıran bütün bu coğrafyada, fütüvvet mensubu Şîîlerin varlığı da olağan bir tarihî vâkiadır. Fütüvvet ideallerine bağlı olan ve muhtelif

¹ Bkz. İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim (630/1322), *İslam Tarihi (el-Kâmil fi’t-Tarih)*, çev. A. Ağrakça-A. Özeydin, İstanbul 1987, XVIII, 531, IX, 424, XI, 63; Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara 1989, 6-7; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, 4.

² Ziya Kazıcı, “*Ahilik*”, DİA, İstanbul 1988, I, 540; M.G.S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, çev. Tamer C. Yıldırım, İstanbul 1995, II, 135-138; Şam, Nişâbur, ve Nesâ’da fütüvvet ehlinen bahsedilmesi ile ilgili bkz.; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilâver Selvi, İstanbul 2007, 441, 445.

isimlerle anılan bu gruplarda mezhep birliği yoktu. Bu niteliğinden dolayı zamanla aralarına Şîî, İsmailî vb. mezhep sâliklerinin de girdiğinin³ işaretleri görülmektedir. Sünnî kaynaklarda olduğu gibi Şîî kaynaklarda da İmam Câfer Sâdık(148/765)'ın, fütüvvet ehlini tavsif eden ifadelerine yer verilmektedir.⁴

Bir araştırmaya göre, Büveyhoğulları döneminde genişleyen fütüvvet hareketi içerisinde "Abbasî"lerden ve "Alevî"lerden bazı kimseler görülmekteydi. Ayyârûn ve Şuttâr hareketinin genişlemesi, içinde yer alan grup ve hiziplerin sayısının da artmasına yol açmış, aynı zamanda aralarında "Asnâfu'n-Nebeviyye", "Fityânu's-Sünne", "Fityânu'ş-Şia" ve "Ayyârûn" gibi gruplar ortaya çıkmıştı.⁵

Büveyhîlerin, idareleri altındaki bölgelerde Şîî gelenekleri yerleştirmeye ve Şîîliğin esaslarını tespit etmeye gayret gösterdiği bilinmektedir.⁶ Şîîliğe gelişme imkanı sağlayan Büveyhî sultanına karşı 424/1032-1033 yılında ayaklanan ve onu mescide hapseden askerlerinin elinden fütüvvet gruplarından "ayyârların" kurtardığı nakledilir.⁷

Fütüvvet idealleri ve teşkilatında Şîî-İsmâilî-Karmatî etkiler de tartışma mevzuu olmuştur.⁸ Fütüvvetin, tarihî şartlarında İsmâiliyye ve onunla ilişkili kabul edilen İhvan-ı Safa, Karmatîlik, Fatmîlik ve "Şîî-Bâtînî"⁹ nitelikli oluşumlarla diğer birtakım mezhebî etkilenmelere ilişkin tartışmalar ayrı bir çalışmanın konusudur. Fütüvvet ehlinin "esoteric", "heterodoks" olarak nitelenen bir takım Bâtînî grup ve zümrelerle karıştırıl-

³ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 6.

⁴ Şeyh Abbas el-Kummî, *Sefînetü'l-Bihâr ve Medînetü'l-Hikem ve'l-Âsâr*, Necef 1255/ s. 345' den naklen Bedri Noyan Dedebara, *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Ankara 2006, VII, 253; Ayrıca Câfer Sâdık'a nispetle telif edilen bir Fütüvvetnâme ve eser hakkında bilgi için bkz. *Fütüvvetnâme-i Câfer Sâdık*, Haz. M. Saffet Sarıkaya, İstanbul 2008.

⁵ Bkz. Abdulaziz Durî, *İslam İktisad Tarihi*, çev. Sabri Orman, İstanbul 1991, 108-109.

⁶ E. Ruhi Fırlalı, *İmamiye Şiası*, İstanbul 1984, 181-182; İsmail Aka, "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şîîlik" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîîlik Sempozyumu*, İstanbul 1993, 71.

⁷ Bkz. İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, IX, 330-331; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 10.

⁸ Geniş bilgi için bkz. Rıdvan Seyyid, *İslam'da Cemaatler Kavramı*, çev. Mehmet Can, İstanbul 1991, 92-94, 85-105; L. Massignon, *Les Corps de Metiers et la Cite' Islamique*, in *Opera Minora*, I, 380-393 ve B. Lewis, gösterilen eserde 20-37'den naklen Rıdvan Seyyid, 93, ayrıca bkz. F. Taeschner, *Zuenfte und Bruderschaften im Islam*, 1981, 33-38'den naklen Rıdvan Seyyid, 93; *The Cambridge Economic History of Islam* "Economy, Society, Institutions," (ed. P.M. Holt and B. Lewis), Cambridge: Cambridge University Press: (1970) 511-538, 529'dan naklen Gürsoy Akça-Anzavur Demirpolat, "Heterodoxy-Orthodoxy Tartışmaları ve Türk Fütüvvet Teşkilatı (Ahilik)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.10 (2003), 209-210; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 13-16, 52-60, 74-75; Adnan Gülerman-Sevda Taştekel, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara 1993, 33.

⁹ "Şîî-Bâtînî" teriminin kullanımı ile ilgili bilgi için bkz. M. Saffet Sarıkaya, *Anadolu'ya Şîîliğin Girişi*, İsparta 1998, 11-12.

masına dair hususlar, fütüvvet ve Ahilik üzerinde bazı mezhebî etkilere temas eden kimi araştırma ve değerlendirmelerde de ele alınmıştır.¹⁰ Şîilik ve fütüvvet arasında sıkı ilişki ve benzerliklerin bir tesâdüf eseri olmayıp bir takım faktörlere dayandığı ileri sürülmüştür.¹¹

Bazı yazarlar, fütüvvet zümrelerinin başlangıcından itibaren “heterodoks” ve Bâtînî inanç ve mezheplerle yakından ilişki içinde olduğunu ileri sürmektedir.¹²

2. Fütüvvette Abbasî Halifesi Nâsır Lidinillah İle Başlayan Dönem

Abbasî halifesi Nâsır ile başlayan dönem belirgin olarak fütüvvetle Şîilik ilişkisi kurulan bir aşama olarak görülür. Bununla birlikte halifenin, fütüvvet müessesesini, hilâfetin yanında bir sosyal dayanışma kurumu yapmak ümidiyle yeniden kurmaya koyulduğunda, fütüvvetin, özellikle Şîî olan hiçbir şeyi yoktu diyebilmeyi mümkün kılan herhangi bir delil mevcut değildir.¹³

Gölpınarlı'ya göre, hilâfeti döneminde bütün fütüvvet ehli tarafından muktedâ tanınan Halife Nâsır'ın Şîî İmâmiyye mezhebine mensup olması, fütüvvet ehlinin yollarını “Hz. Ali Yolu” sayması ve fütüvvet ehlinin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini en büyük fazilet ve vecibe kabul etmesi ve bir kısım fütüvvetnâmelerin muhtevasında yer alan Şîî veya müteşeyyi' tezâhürler, “fütüvvet ehlinin Şîî yahut müteşeyyi' bir taife” olduğunun delili olarak¹⁴ ileri sürülmektedir.

Halife Nâsır, fütüvvet müessesesine mensup toplulukları 600/1203 yıllarına doğru kendine bağlamış ve şalvar giyerek Seyyidü'l-Fityân olmuştu.¹⁵ *Nakkaş Ahmed Fütüvvetnâmesi'* nin mukaddimesinde; fütüvvet bölükleri, Halife Nâsır öncesi şaşkın bir halde çöllere düşmüş, haktan sapmış, bâtıllara sarılmış olarak nitelendirilmiştir. Fütüvvetin, imâmetin arı ve temiz seceresinden bir dal olduğu ve Mü'minlerin emîri Nâsır

¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Metin Bozkuş, “Ahilik'te Mezhep Olgusu”, *I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, yay., Kırşehir 2005, I, 187-199; Gürsoy Akça-Anzavur Demirpolat, 203-214; Anadolu Selçukluları zamanında Ahiliğin Sünnîlik anlayışına sahip olduğu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Seyfullah Kara, *Selçukluların Dinî Serüveni*, İstanbul 2006, 299-306.

¹¹ Tayip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul 1977, 64.

¹² Bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976, 214-216; Sabahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, İstanbul 1977, 112-113; Irene Melikoff, “Les Origines Centre-Asiatiques du Sufisme Anatolien”, *Turcica*, XX (1988), 7-18, 10'dan naklen Seyfullah Kara, 299.

¹³ Claude Cahen, “Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîilik Problemi”, çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFİD*, V(1982) Ankara, 310.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İÜİFM*, XI (1949-1950), 57-62.

¹⁵ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, XII, 401; Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1977, 4 (Önsöz)

Lidînillah'a aidiyeti ve fütüvvet bilgisinin, âdetâ yok olduktan sonra onun sayesinde yayıldığı, fütüvvet bölüklerinin, fırka fırka dağıldıktan sonra onun himmetiyle diğer bölüklerden temyiz edildiği belirtilmiştir.¹⁶ Halife, fütüvvet libasını bizzat dönemin büyük sûfilerinden Şeyh Sâlih Abdu'l-Cabbar'ın elinden giyerek fütüvvet teşkilatına katılmış,¹⁷ fütüvvet birliklerini yeniden teşkilatlandırırken fütüvvetnâmelerde bu birliklerin ilke ve kâidelerini tanzim etmiştir.¹⁸ Halifenin düzenlediği fütüvvetnâmelerdeki soy kütüklerinde Ali soyundan gelenlerinin adlarının bulunduğu nakledilir. Kendisi Şafî mezhebine mensup Ebû Hafs Ömer bin Muhammed as-Suhreverdî'nin düzenlediği sanılan fütüvvetnâmenin mahiyeti ve kapsadığı İmâmî unsurlar, Şîliğe mensup toplulukları fütüvvet idealinde ve halifenin riyâsetinde birleştirmeyi amaçlıyordu.¹⁹ Bu yolla Sünnîlik ve İmâmîyye Şîliğini yakınlaştırıp İsmâîlîlere karşı yürütülen mücadeleyi destekleyici mahiyete sahip bir fütüvvet ideali ortaya konularak Abbasi halifeliğinin güçlendirildiği belirtilir.²⁰

Bazı kaynaklarda Halife Nâsır'ın İmâmîyye mezhebini kabul ederek bunu açıkladığına dair bazı tarihî rivâyetler,²¹ tarihî Abbasî siyâseti ve dönemin şartları çerçevesinde ele alınması gereken bir konudur.²² Halife Nâsır'ın Şîliği ile ilgili rivâyetler değerlendirildiğinde, dönemin "sosyo-politik" şartlarından kaynaklanan hilâfet siyâsetiyle ilişkili bir durumla izah edilebilir görünmektedir.

Tarihî gelişmelerle alakalı bir siyasetin gereği olarak Halife Nâsır, siyâsî ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve içtimâî huzurun

¹⁶ Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed, *Tuhfat el-Vasâyâ*, çev. A. Gölpinarlı, İstanbul 1949-1950 (Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları içinde), 206-207.

¹⁷ Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed, 230.

¹⁸ Kazıcı, "Ahilik", I, 540.

¹⁹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 15, 18.

²⁰ Bkz. F. Taeschner, "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", çev. S. Yüksel ve F. Işıltan, *İÜİFM*, XV (1953-1954), İstanbul 1955, 3-32, 13-15; Halife o dönemlerde Abbasî hilâfeti için büyük tehlike arzeden Batnî faaliyetlere karşı Sünnî ve mütedil Şîî ittifakını sağlarken fütüvvet birliklerinden faydalanmıştı. Ahmet Tabakoğlu, "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", *Kaynaklar Dergisi*, 2 (1984) İstanbul 27.

²¹ İbnu Tiktaka (709/1309), *el-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Duvelî'l-İslâmiyye*, Beyrut 1966, 332'den naklen Seyfullah Kara, 290; Geniş bilgi için bkz. Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 58; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 17-18

²² Bilgi için bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/992), *Tarihu'l -Umem ve'l Muluk*, I-VI, Beyrut, 1995, IV, 431, 432, 435; Mesudî, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (346/957), *Murûcu'z-Zehab ve Meâdinu'l Cevher*, I-IV, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire 1964-1965, III, 252; Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi", 310-311; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 178, 207; Abdülbaki Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîîlik*, İstanbul 1987, 164-165; Osman Aydınlı, *Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci*, Ankara 2003, 68-71.

sağlanmasında fütüvvet birliklerinin de büyük bir güç olacağını düşünmüş ve bu teşekkülleri siyâsî otoriteye bağlamada başarı sağlamıştır.²³

Halife Nâsır'ın himâyesinde kurulan Anadolu fütüvvetinin Sünnî nitelikli şahsiyetler vasıtasıyla Anadolu'ya intikal ettiği²⁴düşünülürse, bu Sünnî şahsiyetlerin, İmâmiyye Şîliğine mensup bir halifeye bağlılıkları açısından çelişkili bir durumdur. Halife Nâsır'ın inanç bakımından değil, sadece fütüvvet silsilesini İmâmiyye'nin on iki imamına dayandırması sebebiyle bu mezhebe girmiş olabileceği ve bu yolla Sünnîliği ve Şîliği kendi şahsında birleştirmeye yöneldiği kabul edilebilir.²⁵

3. Anadolu'da Ahiliğin İlk Dönemleri

Anadolu'ya göçebe olarak gelen Türkmen zümrelerin bir kısmının, İslâm'ı Şîî dâîler yoluyla öğrendikleri düşünüldüğünde, Hz. Ali sevgisine dayalı bir İslam anlayışına sahip oldukları kabul edilmektedir. Anadolu Selçukluları ve Osmanlı dönemi Şîî unsurların varlığına işaret eden bazı verilerden²⁶ hareketle Anadolu Ahiliğinin de Şîî etkilere maruz kaldığı ileri sürülebilir.

Cahen'e göre Anadolu fütüvveti, Halife Nâsır dönemi Bağdat'taki gibi tamamen Şîî karakterde olmamakla beraber, Şîî nüfuzuna yararlı bir malzeme ihtiva ediyordu; bu Şîî nüfuzu muhtemelen sistematik yönden, geleneksel olarak baş fetâ mütâlaa edilen Hz. Ali'ye, ilk pîr olması hasebiyle bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bütün Müslümanlarda müşterek olan bu tutum kesinlikle Şîî değildir. Cahen, ayrıca, XIV. yüzyılın ortalarında Orhan Gazi döneminde Anadolu'yu gezen meşhur seyyah İbn Batuta'nın *Seyahatnâmesinde* Sünnîliğe göre meşru halifeler olan ilk dört halife (Hülefâ-i Râşidîn) için en azından resmî bir övgünün mevcut olduğunu gösterdiğini ve Hz. Ali'nin, bu dört halife arasında hususî bir yer işgal etmekle beraber, Hz. Osman'ın da kesinlikle kötülenmediğini ve böyle bir anlayışın, aslında, geleneksel Şîî tutumu ile uyumsuz olduğunu ifade eder.²⁷

²³ Kazıcı, "Ahilik", I, 540; Geniş bilgi için bkz. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, II, 305-311.

²⁴ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi", 310; Anadolu'ya gönderilen şahsiyetlerle ilgili bkz. Kazıcı, "Ahilik", I, 540.

²⁵ Mikâil Bayram, *Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Konya 1991, 26-27.

²⁶ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul 2005, 236-287; Sarıkaya, *Anadolu'ya Şîîliğin Girişi*, 101-136; Seyfullah Kara, 426-434; Ayrıca bkz. Zebiullah Safa, *Tarih-i Edebiyyât der İnan*, Tahran 1339/ II, 189'dan naklen İsmail Aka, 74; Ahmet Yaşar Ocak, *Babâiler İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Alt-yapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisi'nin Teşekkülü*, İstanbul 1996, 47-48.

²⁷ Bkz. Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi", 306, 311, 315-317.

Ahilerin, Osmanlıların ilk zamanlarında Anadolu'da önemli bir vazife gördüklerini²⁸ tarihî kaynaklardan ve İbn Battûta'nın *Seyehatnâmesinden* öğreniyoruz. Ahilerin dikkat çeken bir özelliği de, aralarında toplumun ileri gelenlerini oluşturan Sünnî fakih, kadı, ulema, muallim, müezzin gibi görevliler yanında devlet yönetiminde yer alan, hat-ta şehir yöneticisi konumunda bulunan kişilerin bulunmasıdır.²⁹

Anadolu'da Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, şehir kasaba ve köylerde üyeleri mevcut olan Ahi topluluklarından bahseden İbn Battûta, Anadolu'da yaşayan Müslüman halkın mezhebî eğilimini de "ülke halkının hepsi İmam Ebu Hanife (Hanefî) mezhebinden olup, Ehl-i Sünnettir. Aralarında Kaderî, Rafızî, Mutezilî, Haricî ve Bid'at ehli bulunmamaktadır"³⁰ şeklinde ifade eder. İbn Battûta'nın Osmanlı'nın erken dönemine ait Ahilerin ve Anadolu'nun mezhebî eğilimine ilişkin bu tasviri, bazı araştırmalarda tartışma konusu edile gelmiştir. Meselâ, İbn Battûta'nın Anadolu Ahilerini Sünnî olarak takdim eden tespitlerini kabul etmeyen Fuat Köprülü, İbn Battûta'nın bu izleniminin, lisanını bilmediği Anadolu'nun başlıca şehirlerinde üç-beş gün ikâmet eden bir yabancı-nın müşâhedesi olarak Anadolu şehirlerinin halkı için doğru olduğunu kabul eder. Bununla birlikte bilhassa göçebe Türkmenler arasında çok yaygın olan Bâtınîlik ve Rafızîlerin mevcûdiyetini iddia ederek karşı çıkar.³¹ Fuat Köprülü, *Yahya ibn Halîl b. el-Çoban el-Yahya Fetâ el-Burgâzî Fütüvvetnâmesi*'ne dayanarak Ahiliğin Bâtınî mahiyetini gösteren hususlar olarak, Ahilerin bazı âdab ve erkanını iddia etmektedir.³²

Fuat Köprülü'nün Ahilerin Bâtınîyye'den olduklarını söylediği için meseleyi takip etmediğini ileri süren Frederik Gîze'ye göre, dönemin Ahileri için esas bir kaynak olarak İbn Battûta'nın tarafsız bir müşahid sıfatıyla verdiği ma'lûmât, bizim için pek kıymetlidir. Ona göre İbn Battûta *Seyehatnâmesi*'nde "Ahilik veya Fityân"ın ehemmiyeti hayret edilecek bir derecede açığa çıkar. Hayli mutaassıb bir Sünnî olan seyyah, Ahiler hakkında serâpâ övgü ve sitâyîşkâr ifadelerde bulunmaktadır. Gerçekten Ahilerin İbn

²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, II, 8.

²⁹ Bkz. Anonim, *Tarihi Âli Selçuk*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, 40, 45-46, 52, 65-67; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Takvimler*, yay. Osman Turan, Ankara 1984, 2, 81; Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî İbn Battûta (704-771/1304-1369), *Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nûzzâr fi Garâibi'l-Emsar ve'l-Acâibi'l-Esfar)*, çev. Muhammed Şerif Paşa, sad. Ali Murat Güven, İstanbul trz., 204-205, 208-209, 211, 213-216, 220, 223-224, 227, 231, 235.

³⁰ Bkz. İbn Battûta, 202, 204.

³¹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 209 (dipnot 36); Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* adlı araştırmasında da, Ahiliğin Anadolu'da Sünnîliğe büründüğünü belirten görüşü için bkz. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara 1999, 92.

³² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 215.

Battûta'yı aldatarak "Rafızîliklerini" gizlemeyi başarmaları da "pek ziyâde şayân-ı taaccüb" olurdu. Yine Gîze, Köprülü'nün, muhtemelen İbn Battûta'dan evvel yazıldığını ifade ettiği *Burgâzî Fütüvvetnâmesi'*ne dayanarak Ahileri diğer bir çok zümreler ile karıştırarak onları Sünnî addetmemesini Köprülü'nün hatası olarak görmektedir. Ahiler hakkında Herman Thorning *Beiträge zur Kenntnis des Islamischen Verenswesens –auf Grund von Bast Madad et-Taufiq* (Berlin 1913) isimli kitabında, Türk fütüvvetnâmelerinde ilk üç halifenin bilhassa mühim bir rol îfâ ettiklerini, Arapça fütüvvetnâmelerde ise bunların hiç zikredilmediğini nakleden Gîze, nihâî tespitini şöyle ifade etmektedir: "Zan ederim ki en doğru keyfiyet, Küçük Asyada'daki zümrelerin, esas itibariyle *Sünniyi'l-mezhep* olmalarıdır. Fakat bunlar meyanında bazı *Şîî unsurlar* da mevcut idi."³³

Ahilerin diğer farklı zümrelerle karıştırılarak Ahilik hakkında yanlış değerlendirmeler yapılmasına karşı çıkan bir yazar da, başlangıcından itibaren ahi-fütüvvet kesimlerini doğrudan heterodoks ve Bâtînî grup ve zümrelerle ilişkilendiren yaklaşımları reddederek, İslam tarihinde Ahilerin, "esoteric", "heterodoks" gruplarla karıştırıldığını; oysa Ahilerin yağmacı ve ihtilalci gruplarla ilişkisi olmayıp silsilesi Hz. Ali'ye dayanan Sünnî bir derviş teşkilatı olduğunu iddia ediyor.³⁴

Bir araştırmada da, medreselerin Anadolu şehirlerindeki "elit" tabakaya hitâbeden kitabî telkinlerinin, uzun müddet Ahi teşkilatlarına ulaşamadığı ve Ahi Birliklerinin daha çok İslam öncesi Şamanist geleneklerle bağdaşan halk psikolojisine kolayca sindirilebilecek şekilde menkıbelerle karışmış, basitleştirilmiş görüşlere meylettikleri³⁵ ifade edilmektedir. Bununla birlikte, XVI. yüzyılda Sultanönü Sancağı Ahileri ve Ahi Zâviyeleri üzerine yapılan bir çalışmada ise, kentte ve Eskişehir yöresinde XIII. Yüzyılda kurulmuş olan Ahi zâviyelerinin üyelerinin, kentteki devlet kontrolünün kolaylığı ve üyeler arasında medrese eğitiminin etkinliği nedeni ile Anadolu Selçuklularının resmî mezhebi olan Sünnîliği benimsemiş olduğu tespit edilir. Buna rağmen kırsal kesimdeki Ahi zâviyelerinin, göçebe Türkmenlerin devam ettiği ve geleneklerini sürdürdüğü toplanti yerleri özelliği taşıdığı vurgulanır. Ayrıca, samimi birer Müslüman olmalarına rağmen, göçebe hayat tarzlarına uygun olarak eski inanç ve geleneklerini yerleşik hayata geçince de sürdüren halkın, bu zâviyelere devam etmeyi tercih ettiği belirtilir. Babaî isyanından sonra çok sayıda "Baba" ve "Dede"nin Seyitgazi yöresinde yerleşip zâviye

³³ Frederik Gîze, "Osmanlı İmparatorluğunun Teşkili Meselesi", *Türkiyât Mecmûası*, 1(1925), İstanbul, 158-159.

³⁴ E. B. Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1964, 225.

³⁵ Güllülü, 112.

kurduğunun tespit edildiği ifade edilir. Bunların hemen hemen tamamının türbe olarak korunmuş ve çevre köyler tarafından ziyaret yeri olarak kabul edildiğine de işaret edilir.³⁶

Bir araştırmacıya göre, Ahi birliklerinin bir yandan Sünnîliğe bir yandan “Şîî-Bâtînî” unsurlara bir yandan da Şamanist değerlere dayanmış görünmeleri ilk bakışta oldukça şaşırtıcıdır ve genel olarak bu dinî öz’ün son derece yüzeysel bir özellik olduğunu düşündürmektedir. Öyle ki bu birliklerin yalnızca “Şîî-Bâtînî” çevreler ya da yalnızca Sünnî zümreler tarafından oluşturulduğunu söyleyenler bile, bakış açılarını bu önyargılara göre önceden sınırlandırmış olmalarına rağmen, sonunda çelişkili sonuçlara ulaşmaktadırlar.³⁷ Bu birliklerdeki “Şîî-Bâtînî” özelliklere dikkati çeken Abdülbaki Gölpınarlı, bu birliklere ait Şîîliğin gerçek anlamında Şîîlik olmadığını belirtmek zorunda kalmakta ve Ahiler için; “On iki İmam’ın adından başka bu mezhebe ait bilgileri yoktur. İmamların hal tercemelerinde bile aklın kabul etmeyeceği saçma rivâyetlere inanurlar diyerek örnek verdiği birçok inançlarının aslının İmâmiyye rivâyetlerinde de bulunmadığı ve aklı başında Câferîlerce de kabul edilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu bakımdan fütüvvet ehlinin Şîîliğini, hurûflikle karışık bir Şîîlik ve Bâtînî bir mahiyet taşımakla vasfetmektedir.³⁸

Gölpınarlı’ya göre, XVII. yüzyıldan itibaren Osmanoğulları ülkesinde fütüvvet, medresenin tesiriyle “Şîî-Bâtînî” karakterini kaybetmiş, inanışta yine o izleri taşımakla beraber sırf esnaf teşkilatı haline gelmiş, bu asli karakter, yalnız Hamzavîlerde ve Hamzavîlerin temsil ettikleri peştemalcı esnafında kalmış, bir yandan da Bektaşilik, fütüvvet erkanını benimsemiştir.³⁹

Ahilikle ilgili araştırmalarda, Osmanlıların ilk dönemlerinde Ahi teşkilatlarında tam bir Sünnî akîde hâkim iken, daha sonraları bu çizginin dışına çıkıldığı, kimliği belirsiz kimselerin bu teşkilât içinde görülmesiyle eski özelliklerini kaybetmiş olduğu kaydedilmektedir.

³⁶ Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı’nda Ahiler ve Ahi Zâviyeleri*, Ankara 1991, 52.

³⁷ Güllülü, 114.

³⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İÜİEM*, XI (1949-1950), 116-352, 59.

³⁹ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 94.

4. Safevî-Şîî Propaganda Faaliyetleri Dönemi ve Ahiliğin, Alevî-Bektaşîlikle Etkileşimi

Ahiliği Şîilik açısından etkileyen önemli gelişme XV. yüzyılda Anadolu'nun geniş bölgelerinde oldukça şuurulu bir şekilde başlayan Safevî-Şîî propaganda faaliyetleri XV. asrın sonu ve XVI. asrın başında Osmanlı topraklarında, özellikle Osmanlı imparatorluğunun Anadolu vilâyetlerinde rastlanan Şîî inanç kalıntılarının açığa çıkmasıyla daha da kuvvetlenmiş görünmektedir.⁴⁰ Anadolu'da muhtelif dinî hareketlerin de vasıtasıyla, özellikle Orta ve Batı Anadolu'da yayılmış ve hatta Osmanlılar devrinde meydana gelen dinî gerginliklerde önemli rolleri bulunan çeşitli "heterodoks" ve Zenâdîka olarak nitelenen zümrelerin de teşekkülüne zemin hazırlamış olduğu⁴¹ düşünülebilir.

Safevî Devleti'nin kuruluşunda ve güçlenmesinde Anadolu'dan göçüp, Safevî Devleti'nin hizmetine giren Anadolu Türkmenleriyle birlikte Ahilerin de⁴² bulunduğu ileri sürülmektedir. Bu durum, Ahilerin, Safevîlerle ve tarihi süreçte Şîilikle ilişkisini ve fütüvvetnâmelere muhtemel etkilerini ortaya koymaktadır.

Safevî faaliyetlerinin etkisiyle Ahiliğin Şîî etkileşime girdiği göz ardı edilemez. Aynı zamanda Safevî propagandası Anadolu'da Alevî-Bektaşîlik olgusunu da derinden etkilemiştir. Bu sebeple, Alevî-Bektaşîliğin İslam anlayışı Safevî propagandası öncesi ve sonrası dönemler olarak ele alınması⁴³ gerekir. Dolayısıyla yaşanan değişimin Şîî inançlara uygun olarak tezâhür ettiği görülmektedir.

Safavîlerin Anadolu'daki faaliyetlerinin, Alevî-Bektaşîlik üzerindeki tezâhürleri, Ahilik ve Alevî-Bektaşîlik arasındaki etkileşime büyük tesirleri,⁴⁴ fütüvvetnâmelerde Hz. Ali algısı açısından önem arz eden bir dönem olarak görülmektedir. Çağatay'a göre, fütüvvetten söz eden en eski eserlerden Anadolu'da yazılmış en yenilerine dek hepsinin bahsettiği fütüvvet anlayış ve niteliği, ufak tefek farklarla birbirinin aynı olmakla birlik-

⁴⁰ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîilik Problemi", 305, 318-319.

⁴¹ Ferhat Koca, "Osmanlı Dönemi, Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi:Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihî Serüveni" GÜÇİFD, I/I (2002/I), Çorum, 76.

⁴² Mikâil Bayram, *Tarihin ışığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren*, İstanbul 2001, 81.

⁴³ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Alevîliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", *Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler*, İstanbul, 1999, 387.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 215-216; Abdülbaki Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 58-60; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 38; Güllülü, 117; Bedri Noyan, VII, 261,264; Nejat Birdoğan, "Anadolu Alevîliğinin Bugününe Ahiliğin Etkileri", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Program Ve Bildiri Özetleri*, Ankara 1993, 24; Sarıkaya, "Alevilik ve Bektaşîliğin Ahilikle İlişkisi, 93-110; İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1998, I, 17-28.

te, bunlara özellikle Bektaşiliğin erkanından ve akîdelerinden bazı hususlar dahil edilmiştir.⁴⁵

Fütüvvetnâmelere göre Alevîlik ve Bektaşiliğin Ahilikle ilişkisini müstakil araştırma konusu yapan bir makalede, müşterek unsurlara yer verilmekte ve bu hususlardaki etkilenme ve benzerliklere dikkat çekilmektedir: Bu araştırmada bir çok konu ile birlikte Hz. Ali hakkında tespit edilen ortak anlayış ve benzerlikler ortaya konmaktadır.⁴⁶

Bazı fütüvvetnâmelere yansıdığı şekli ile, muhtelif Şîî fikirler yoluyla yer yer Sünnîliğin bir nevi Şîîleşmesi denilebilecek bir değişim sürecinin, elbette, Hz. Ali algısı konusunda da tezâhürleri söz konusudur.

5. Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Tasavvurunu Etkileyen Kaynak Eserler

Fütüvvetnâmelerin yazılışlarını etkileyen kaynak eserler arasında *Sad Kelime-i Dürer-i Gurer* isimli, Hz. Ali'nin sohbetlerinde bizzat Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in tespit ettiği ifade edilen Hz. Ali'ye ait sözleri havî bir eserde bulunmaktadır.⁴⁷ Türk Edebiyatında değişik asırlarda Hz. Ali'nin veciz sözlerinden yapılan derleme, şerh ve tercümelelerin, yine Hz. Ali'ye nispet edilen, onun meselleri, şiirleri, vecizeleri, hitabeleri, mektupları ve vasiyetleri gibi müellifi belli olan ve olmayan muhtelif isimlerle anılan eserlerin de⁴⁸ fütüvvetnâmelerin kaynakları arasında olabileceği muhtemeldir.

Farsça olarak İran'da, Türkçe olarak Anadolu'da mevcut *Ebû Müslim romanı* ile *Maktel-i Hüseyin*'in Türkçe versiyonları ve *Dânişmendnâme* gibi Hz. Ali'nin övüldüğü eserler de, muhtemelen fütüvvetnâmelere kaynaklık etmiş eserlerdir. Bu eserlerde, ilk dört halife- Hz. Osman'da dahil olmak üzere-sebbedilmemekle birlikte, Hz. Ali ve diğer imamlar, "On İki İmam" yâd edilir ve meşrûiyetin seçkin temsilcileri olarak gösterilirler. Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, hatta bazen Hz. Abbas Ahirette Hz. Peygamberin yanında yer alacaklardır. Cahen, bu eserlerin Ahilerin maneviyatına tesir etmiş olduğunu kabul eder.⁴⁹

Şecerenâme/silsilenâme belgeleri de fütüvvetnâmelerin kaynakları arasında sayılabilir. Çok sayıda tanınmış Ahilerin "Seyyid" oldukları iddiaları bu belgelerle ortaya

⁴⁵ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 86.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. Sankaya, "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi, 93-110, 96-110; Ayrıca bazı Fütüvvetnâmelerde dikkat çeken benzerlikler için bkz. Torun, 51, 110-111, 404-405, 411

⁴⁷ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, 46.

⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Vecizeleri*, Ankara 2006, 50-517.

⁴⁹ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîîlik Problemi", 316-317.

çıkıştır.⁵⁰ Ankara Ahileri hakkında, Ankara'daki Ahi Şerefüddîn Câmîi'nden getirilen bir belgeye göre, Ahi Şerefüddîn Muhammed'in babası Hüsâmeddîn Hüseyin Efendi (695/1295-96)'nin silsilenâmesi tâ Hz. Ali'ye kadar çıkmakta ve böylece fütüvvetin Hz. Ali'den geldiği fikri kuvvetlenmektedir.⁵¹

Anadolu Ahiliğinin kurucusu kabul edilen Ahi Evran da bir menkıbede, Hz. Ali'ye damat yapılarak, silsile Hz. Ali'ye bağlanır. Bir Ahi Şecerenâmesi'nde ise, Ahi Evran ve yanındakiler Huneyn'i fethedip döndüklerinde, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e, "Ahi Sultan Mahmud bir elinde sancak öbür elinde kılıç her yanda Evran gibi savaştı" dediği nakledilir. Hz. Peygamberin de, "bu yüzden ona Sultan Ahi Evran dediler" diye cevapladığını ve bunun üzerine sahabeden her birinin ona birer armağan ve yeşil bayrak verdiği kaydedilir. Hz. Ali'nin de kızı Rukiye'yi vererek nikahlarını kıydığı ve üç gün düğün yapılarak, ilk gün 33 koyun, ikinci gün 33 keçi üçüncü gün 33 sığır kesildiği rivâyet edilir. Daha sonra Hz. Peygamberin, Ahi Evran'ı Hz. Ali'nin mutfağına götürdüğü, burada bulunankesilmiş derileri Ahi Evran'a teslim ettiği, Ahi Evran'ın da bunları renk renk boyayarak Hz. Peygamber'e götürdüğü, Hz. Peygamber'in de Ahi Evran'ın beline kemer bağladığı..... gibi ifadeler yer verilmektedir.⁵²

III. Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısında Yaşanan Değişim

Fütüvvetle ilgili ilk eser yazarlar arasında mutasavvıflar görülmektedir. Mutasavvıflara göre fütüvvet; Peygamberlerden kalma bir ahlak yoludur ve fütüvvetle dair ilk risale telif etmiş şahıslardan birisi olan Sülemî (412/1021)'nin *Kitâbu'l- Fütüvve* isimli eserinde ve öğrencisi Kuşeyrî (465/1072)'nin *Risâlesi'*ndeki fütüvvet bölümünde açıklanan temel ilke ve değerlerine dayandırılmıştır.⁵³ Daha sonraki tasavvufî mahiyetteki eserlerde de bu hususlar zikredilmiştir.⁵⁴ Fütüvvetle ilgili ve fütüvvetten bahseden bu ilk eserlerde Hz. Ali'ye ilişkin ifadeler, Sülemî'de bir-iki defa zikredilmesinin dışında, hemen hiç yer verilmemiştir.

⁵⁰ Cahen, "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şiilik Problemi", 311-312.

⁵¹ Fuat Köprülü'nün, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* isimli eserini sadeleştirmeler ve bazı notlara ilâvelerle yayımlayan Orhan F. Köprülü'nün ilâvesi. Bkz. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 216.

⁵² Cemil Cahit Güzelbey, "Bir Ahi Seçeresi", XX. *Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri*, Kırşehir 1984, 88-89.

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1977, 3-4, 22-94; Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, çev. Dilâver Selvi, İstanbul 2007, 440-448;

⁵⁴ Bkz. İmam Gazâlî (505/1111), *Hak Yolunun Esasları (Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn)*, çev. Dilaver Selvi, İstanbul 2005, 239-243.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Halife Nâsır'ın fütüvvet birliklerini yeniden teşkilatlandırırken fütüvvetnâmelerde bu birliklerin ilke ve kâidelerini tanzim ettiği kaydedilmektedir.⁵⁵ Halifenin düzenlediği bu fütüvvetnâmelerdeki soy kütüklerinde Hz. Ali soyundan gelenlerinin adlarının bulunduğu da nakledilmektedir. Kendisi Şafiî mezhebine mensup Ebû Hafs Ömer bin Muhammed as-Suhreverdî'nin düzenlediği sanılan fütüvvetnâmenin mahiyeti ve kapsadığı "İmâmî" unsurlar; Şîliğe mensup toplulukları fütüvvet idealinde ve halifenin riyâsetinde birleştirmeyi amaçladığı için,⁵⁶ bu yolla Sün-nîlik ve İmâmiyye Şîliğini yakınlaştırıp İsmailîlere karşı yürütülen mücadeleyi destekleyici mahiyete sahip bir fütüvvet ideali ortaya konularak Abbasi halifeliğinin güçlendirilmesi maksadıyla ortaya çıkmıştı.⁵⁷ Halife, o dönemlerde Abbasî hilâfeti için büyük tehlike arzeden Batınî faaliyetlere karşı Sünnî ve Mûtedil Şîi ittifakını sağlarken fütüvvet birliklerinden faydalanmıştı.⁵⁸

Çağatay'a göre gözden geçirilen otuz kırk kadar fütüvvetnâmede, fütüvvetten söz eden en eski eserlerden Anadolu'da yazılmış en yenilerine dek hepsinin bahsettiği fütüvvet anlayış ve vasfı ufak tefek farklarla birbirinin aynıdır. Bunlara bir çok tarikatın, özellikle Bektaşiliğin erkanından, akîdelerinden bazı hususların dahil edilmiş olduğu görülür. Ayrıca, esas itibarıyla Halife Nâsır tarafından tanzim ettirilen, ondan daha önceki eserlerde genel hatları belirtilmiş olan umûmî kurallara da uyulmuş oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁹

Anadolu'da telif edilen fütüvvetle ilgili eserler, yazarlarına göre farklılık arz etmekle birlikte, Şîi mahiyette değildi. Daha ziyâde, bu eserlerin Halife Nâsır'ın, farklı mezheplerin nazarî sistemlerini uzlaştırmak isteyen yarı Hz. Ali yanlısı anlayışı doğrultusunda yazılmış oldukları söylenebilir. Bununla birlikte, tarihî süreçte fütüvvetnâmelere göre muhtevası ve imajı birbirinden çok farklı bir fütüvvet anlayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Esasen her yerde fütüvvetin varlığından söz edilebilirse de, aralarında gerek teşkilat gerekse ruh olarak tam bir birlik olduğu anlamına gelmemek-

⁵⁵ Kazıcı, "Ahilik", I, 540.

⁵⁶ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 15, 18.

⁵⁷ Bkz. Taeschner, *İslam Ortaçağında Futuvva*, 3-32, 13-15.

⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", *Kaynaklar Dergisi*, 2 (1984) İstanbul 27.

⁵⁹ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 86.

tedir.⁶⁰ Fütüvvet teşkilatı ve fütüvvetnâme geleneği, İran'da da Safevî dönemi öncesi ve sonrasında tasavvuf veya Şîilikle ilişkili olarak varlığını sürdürmekteydi.⁶¹

Fütüvvet anlayışında yaşanan bu büyük değişim, Hz. Ali tasavvurlarında daha belirgin bir şekilde tezâhür etmiştir. Fütüvvet tarihinde yaşanan bu durum, hem fütüvvet anlayışını, hem fütüvvette Hz. Ali tasavvurlarını etkileyen farklı mezheplerden izler taşıyan kültürel bir mahiyet değişimidir. Aslında Hz. Ali tasavvurlarına bağlı olarak fütüvvetin kendi içinde bir büyük değişim yaşadığını da göstermektedir.

Meselâ Anadolu Ahiliğinde, 676/1277 tarihli Ahi Evran Vakfiye metninde de yer alan "bizi Ehl-i Sünnet ve kitaptan ve amelleri hayrolan Mü'minlerden kıl sun" duası bu geleneğin Sünnî olgu olduğuna işaret eden önemli bir kayıttır.⁶² Bir araştırmanın tespitlerinde de Ahi-fütüvvet teşkilatı mensuplarının fütüvvetnâmelere göre tevhid, nübüvvet ve mead konuları gibi temel inançlarda kitabî din anlayışına uygun Sünnî inanç yapısına sahip oldukları, onların, ibâdetlerin îfâsında, kendi zâviyelerinde mensuplarına verdikleri eğitimde Sünnî inanç esaslarına uygun bir tavır sergiledikleri görülmektedir.⁶³

Bir araştırmada, fütüvvetnâmelerden elde edilen verilere göre Ahiliğin Selçuklular döneminde hatta beylikler döneminde Sünnî bir yapı arz ettiğini açıkça gösterdiği, XV. yüzyıl ve sonraki dönemlerde kaleme alınan fütüvvetnâmelere göre Ahilikte gayri Sünnîlik lehine bir kırılma görüldüğü belirtilir.⁶⁴

Çağatay'a göre fütüvvetnâmelerde görülen Ehl-i Sünnet anlayış ve inanışına aykırı hususlar, özellikle XVI. Yüzyıl başlarından sonra İran-Safevî etkisiyle yürütülen faaliyet ve propagandalar yoluyla sokulmuş görünüyor. Daha önce yazılmış fütüvvetnâmelerde bu kadar belirli karşıt unsurlar yoktur. Fütüvvetnâmelere daha sonra giren Şî-İmâmî unsurlar⁶⁵ belli dönem siyasî gelişmelerle ilişkili edebiyatın özellikleri olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, bazı fütüvvetnâmelerde doğrudan Şîilik anlayışının, Safavî Şîiliği taraftarlığının sergilendiği ve bu müelliflerin kendi mezhebî eğilimlerini fütüvvet anlayışı olarak yansıtmış oldukları ifade edilebilir.

⁶⁰ C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, İstanbul 2000, 311, 313.

⁶¹Bkz. Mazlum Uyar, *Şîi Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, İstanbul 2004, 149, 155, 158, 288, 290.

⁶² Bkz. Cevat Hakkı Tarım, *Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*, İstanbul 1948, 85.

⁶³ Sarıkaya, *Anadolu'ya Şîiliğin Girişi*, 100.

⁶⁴ Bkz. S. Kara, 304-305.

⁶⁵ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 15, 40.

Konuya ilişkin yapılan araştırmaların tespitlerine göre, XV. XVI. yüzyıllarda telif edilen fütüvvetnâmelerde açık bir şekilde Şia etkisi görülmektedir.⁶⁶Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in *Fütüvvetnâmesi*,⁶⁷ adetâ Safevî Devleti'nin propagandasını yapan *Seyyid Muhammed'in Fütüvvetnâmesi* gibi fütüvvetnâmeler⁶⁸ ve Bursa'da Şafîî Kadısı olarak görevli olmakla birlikte, kendi Şî mezhebi mensûbiyetini itakiye yaparak gizleyen Şî Seyyid Muhammed Hüseyin er-Radavî'nin 931/1524 yılında yazdığı *Miftâhu'd-Dakaak fi Beyâni'l-Fütüvveti ve'l-Hakaak* adlı fütüvvetnâmesinin Şia propagandasını daha açık bir şekilde yaptığı ifade edilmektedir.⁶⁹Bu eserlerin kendinden sonraki fütüvvetnâmelere kaynaklık ettikleri de tespit edilmektedir.⁷⁰ Seyyid Hüseyin'in ve özellikle Radavî'nin fütüvvetnâmeleri yüzünden Osmanlı ülkesinde Sünnî ulemânın fütüvvetin aleyhinde bulunmaya başladığı meselâ Belgratlı Münirî (1035/1625)'nin fütüvvet aleyhinde *Nisâbu'l-İntisab ve Âdâbu'l-İktisâb* isimli bir kitap telif ettiği nakledilmektedir.⁷¹ Bununla birlikte XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra kaleme alınan *Hâcei Cân Ali Fütüvvetnâmesi*'ndeki "koyu Sünnî temayül"ün de Şeyh Seyyid Hüseyin ve Radavî *Fütüvvetnâmelerindeki* İmâmiye temâyüllerine târiz niteliği taşıdığı görülmektedir.⁷²

Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in, *Tuhfat el-Vasâyâ'sı*, Hz. Ali ve diğer halifeler hakkında Sünnî anlayışın izlerini gösteren bir muhtevaya sahiptir⁷³ Aynı muhteva, *Hâce-i Cân Ali Fütüvvetnâmesi* ve diğer bir çok fütüvvetnâmede, hatta İmâmiye temayüllü *Radavî Fütüvvetnâmesinin* bir nüshasında da görülmektedir.⁷⁴

⁶⁶ N. Çağatay, "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", *AlİFD*, I/2-3 (1952), 77-84.

⁶⁷ A. Gölpınarlı, "Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", *İÜİFM*, XVII/ 1-4, (1955-1956), 51, 73-74.

⁶⁸ Bkz. Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 57; Seyfullah Kara, 304-305.

⁶⁹ Bkz. Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 24-26; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 179; Radavî Fütüvvetnâmesinin farklı nüshaları arasında ilk halifeler hakkında Sünnî anlayışın izlerini gösteren bir muhteva da görülmektedir. Bkz. Torun, 226-227.

⁷⁰ Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 26, 31; M. Saffet Sarıkaya, "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi-Fütüvvetnâmelerine Göre-", *İslâmiyât*, VI/3(2003), 95; Ayrıca bkz. Torun, 56-58.

⁷¹ Bkz. Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 63-66; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, 180; Daha önceki yıllarda da, meselâ, Fütüvvetin kökeninin Hz. Ali'ye dayandırılmasına karşı çıkan bir tavra örnek olarak Şeyh Zeyneddin Ebû Hafs Ömer İbn-i Muzaffer İbn-i Ömer el-Verdî eş-Şafîî (749/1349)'nin divanında bulunan bir fetvada gösterilebilir. Bu fetva kayıtlarına göre, "...fütüvvet ehlinin yollarını Hz. Ali'ye nispet ettiklerini fakat bunun da tamamen uydurma ve Ehl-i Bey't'e yalan isnadından başka bir şey olmadığı" bildirilmektedir. Bkz. Torun, 10.

⁷² Bkz. Torun, 55.

⁷³ Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed, *Tuhfat el-Vasâyâ*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1949-1950 (Gölpınarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", içinde), 228-229.

⁷⁴ Bkz. Torun, 226-227, 374, 406, 413-414.

Buna karşın, bazı yazarlara göre, fütüvvetnâmelerde karşılaştığımız şekliyle Ahi Birliklerinde dinî hayatın Sünnî olmaktan çok “Şîî-Bâtınî” bir öz taşıyan görüşlerin izleri Sünnî karakterli fütüvvetnâmelerde bile görülmektedir.⁷⁵ Gölpınarlı’ya göre Nâsırî’nin, Seyyid Hüseyin’in, Seyyid Muhammed’in fütüvvetnâmeleri gibi eserlerde ise bu özellik son derece açıktır.⁷⁶ Fütüvvet ehlinin yollarını “Ali yolu” sayması; Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisini en büyük fazilet ve vecibe olarak kabul etmesi; bazısı Sünnî karakter taşıyan fütüvvetnâmelerde bile bunun açıkça görülmesi; fütüvvetin Hz. Peygamber’den Hz. Ali’ye intikal ettiğine inanma esası; dâimâ Hz. Ali’nin vilâyeti ve fütüvveti hakkında âyet ve hadîslerle, hatta bazı uydurma hikâyelerle istidlallerde bulunulması; fütüvvet ehlinin Şîî, yahut müteşeyyi’ bir topluluk olduğu⁷⁷ iddiasının delili olarak görülmektedir. Gölpınarlı’ya göre Sühreverdî’nin, Nakkaş Ahmed’in,⁷⁸ Nasırî’nin,⁷⁹ hatta görünüşte Sünnî bir karakter taşıyan diğer fütüvvetnâme sahiplerinin ve başkalarının fütüvvet dair risâlelerinde bu özellik bazen “gulûv”ve (aşırılığa) varacak noktalara kadar götürülmüştür. Şîîlik etkisi, Seyyid Hüseyin ile Seyyid Muhammed’in fütüvvetnâmelerinde İmâmiyye Şiasının akidelerinin özelliklerini göstermektedir.⁸⁰

Geniş bir coğrafyada asırlardır süren bir zaman diliminde herkesin kendi mezhep, meşrep ve mesleğine uygun telif edilmiş yüzlerce farklı fütüvvetnâmelerde, birbirinden farklı Hz. Ali anlayışının tezâhürlerinin ortaya çıkması doğaldır. Bu bağlamda denilebilir ki, fütüvvette ortaya çıkan Hz. Ali algısı, mezhebî anlayışların fütüvvetnâmelere aksetmiş bir formudur. Hz. Ali tasavvurları mütedil veya aşırı noktalara kadar varan mezhebî-meşrebî mensûbiyetin çok farklı tezâhürlerini gördüğümüz kimi fütüvvetnâmeler, dönemin ve müellifin mezhebî-fikrî eğilimleriyle ilişkilidir. Şu husus ta ifade edilmelidir ki, tarihî süreçte Şîî Hareket ve fırkalarda görülen Hz. Ali fi-

⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 57; Güllülü, 112.

⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Nâsırî, *Fütüvvetnâme Nüshası*, çev. A. Gölpınarlı, (Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”,) 312-313, 327-329, 343; Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 57.

⁷⁷ Geniş bilgi için bkz. Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 57; Bedri Noyan, VII, 264.

⁷⁸ Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed, *Tuhfat el-Vasâyâ*, çev. A. Gölpınarlı, (Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları” içerisinde), 210, 215.

⁷⁹ Nâsırî’nin *Fütüvvetnâmesi*’nde, fütüvvetin Hz. Peygamber’den Hz. Ali’ye kaldığına ilişkin hadîs olarak nakledilen rivâyet için bkz. Nâsırî, 312-313.

⁸⁰ Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 57; Ayrıca bu Fütüvvetnâmelerle ilgili bilgi için bkz. Torun, 50-53.

gürü ile Sünnî çizginin Hz. Ali tasavvurları arasında farklılıklar yanında etkileşim de yaşanmıştır ve bu durum fütüvvetnâmelere yansımıştır.

Arapça fütüvvetnâmelerde hiç zikredilmemesine rağmen Türk fütüvvetnâmelerinde ilk üç halifenin bilhassa mühim bir rol ifâ ettikleri görülmektedir.⁸¹ Türkçe fütüvvetnâmelerde kullanılan “Çâr- Yâr” (Dört dost) kelimesi, Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali’ye verilen isimdir. Yine Şîî anlayışta mevcut “tevellâ” ve “teberrâ” kavramı, fütüvvetnâmelerde genellikle farklı anlamda kullanılır. Türkçe fütüvvetnâmelerdeki anlamıyla “tevellâ”; ihvan ile Allah ve Rûlünün rızası için sevişip, Allah ve Hz. Peygamber’i sevenlere muhabbet etmektir. “Teberrâ” ise, tevellânın aksine Allah ve Hz. Peygamberi sevmeyenleri sevmemek, sevmeyenleri sevenlere ve onlara dost olanlara düşman olmaktır.⁸² Fütüvvet anlayışının, Müslümanların mezhebî, meşrebî ve meslekî farklılıklarını çatıştırmadan, kendi ahlâkî ilkeleri ve düsturlarına uygun bir hoşgörü atmosferinde bir arada yaşatan kurumsal kimliğine uygun anlama sokulmuştur.

Diğer taraftan, Anadolu Ahiliğinin “akı” ve “akılık” kavramıyla ilişkili bir kurum olarak ortaya çıkışına dâir yaklaşımlar bağlamında da, Hz. Ali yanında Hz. Osman için de “akı” kelimesinin kullanıldığı örnekler verilebilmektedir. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*’de “akı” kelimesine “kingelig”le yani “açık elli” ile eşanlamlı olarak yer verirken, Hz. Peygamber’i ve Hz. Osman’ı “akı” ve “kingelig” diye 43. 55. beyitlerde “ahi ve eli açık” diye sıfatlandırır. 58. beyitte de, seçkin kahraman, cesur, yiğit ve akıllı bir zat olduğunu söylediği Hz. Ali’nin de “Ahilikte” çok üstün ve saygın bir yeri vardır.⁸³

IV. Fütüvvetnâmelerde Hz. Ali Algısının Örnekleri

1. Hz. Ali’nin Fütüvvetin Örnek Şahsiyeti Kabul Edilmesi

Arapçada fütüvvet ehline “fetâ” veya “fityân” denilmekte, yolları ise fütüvvet kavramıyla ifade edilmektedir. İslam öncesi Arap toplumunda “fetâ” kelimesinin “cömert kimseler; haklı mı haksız mı olduğuna bakmaksızın kendilerini kabileleri için fedâ eden, erkekçe cesaret gösteren” kimseler için kullanıldığı görülmektedir. Gerek Kur’an’da ve gerekse hadîste zikredilen fetâ kavramı bir ideal insan tipini karşılamakta-

⁸¹ Herman Thorning *Beiträge zur Kenntnis des Islamischen Verenswesens –auf Grund von Bast Madad et-Taufiq* (Berlin 1913) isimli kitabından naklen, Frederik Gîze, “Osmanlı İmparatorluğunun Teşkili Meselesi”, *Türkiyât Mecmûası*, 1(1925), İstanbul, 158-159.

⁸² Bkz. Torun, 73, 84.

⁸³ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig (Metin)*, nşr. Reşid Rahmeti Arat, İstanbul 1947, I, 22-23; Müjgan Cunbur, “Karahanlı ve Selçuklu Dönemleri Türk Edebiyatında Ahilik”, *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1997, 209.

dır. Fityandan söz eden eserlerde de bu ideal insan tipinin vasıfları ele alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'de fetâ (21/60) ve onun muhtelif kullanımları olan lifetâhu (18/60,62), fetâhu (18/60) fetâhâ (12/30), feteyân (12/36), fetyetü (18/10,13), fityânihi (12/62; 24/33) kelimeleri geçmektedir. Hz. İbrahim (a.s) Nemrud'a karşı boyun eğmeyip putları kırdığı için, Ashâb-ı Kehf bâtilâ tâbî olmayıp mağaraya sığındıkları için, Yuşa' (a.s) Hz. Musa (a.s)'ya yoldaş olduğu için, Hz. Yusuf (a.s) ise bütün zorlamalara rağmen zinâ etmediği için fetâ (yiğit, genç) adıyla anılmışlardır. Bu sebeple fetâ kavramı, ferдин mizacı ile alakalı bir erdem olarak yüceltilmiştir. Kur'anın tarif ve tavsif ettiği bu erdemler fütüvvetnâmelerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Ali'de toplanmıştır⁸⁴ Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye fütüvvetin intikaline sebep onun "kötülüğe iyilikle mukabelede bulunması", "her gün ciğeri kan olup gönlü yıkılsa bile karşıdakinin hatırını yıkmama", "elinde olan dört akçasının birini gece, birini gündüz, birini açıktan, diğerini de gizlice sadaka olarak vermesi" gibi ortaya koyduğu faziletli tavırlar gösterilir. Aynı zamanda Onun "Lâ fetâ illâ Ali..." hitabı ile anılmasının sebeplerinden bir kısmıdır.⁸⁵ Yine onun "gözü ile gördüğünü eteği ile örttüğü", Yine *Burgâzî Fütüvvetnâmesi*'nde ve 753/1353 yılında istinsah edilen bir mecmuanın içerisinde bulunan müellifi meçhul bir Farsça *Fütüvvetnâme*'de fütüvvetin kaynağı ile hadiselerden biri olarak Hz. Ali'nin "göz kapaması" gibi bir örnek de nakledilir.⁸⁶

Bu sebeplerle birlikte değişik fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin fütüvvet makamını kazanması ve fetâ sıfatı verilmesinin nedenleri olarak diğer bazı vasıfları da zikredilmiştir.

Fütüvvet ahlakı arasında sayılan faziletlerden birisi de, kişinin şiddetli ihtiyaç halinde bile, 'isâr ahlakı ile başkalarını düşünmesi, kendi ailesinden önce arkadaşlarına acımasıdır. Sülemî, bu ahlakın bir örneği olarak Hz. Ali'nin şu halini nakletmektedir: "İsmail ibn Ahmed el-Hilâlî... yoluyla Hz. Ali'den duyduk ki, Allah'ın Resûlü (s.a.v)'in kızı Fatıma, kendisinden bir hizmetçi istemiş, Hz. Ali cevaben demiş ki: 'Ehl-i Suffayı bırakayım karınları açıktan bükülsün, sana hizmetçi tutayım öyle mi?'"⁸⁷ Elindekini baş-

⁸⁴ Torun, 3-4.

⁸⁵ Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emirî Şeriyeye kısmı No: 1352'den alınmış (Kaan Yılmaz, *Burgâzî, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 2006 (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi ekinde) Fütüvvetnâmenin fotokopyası, 10/a, 10/b

⁸⁶ *Burgâzî, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 18/a, 18/b; Murad Molla Ktp. Abdulhamid I Kitapları, No: 1447'deki mecmuadan naklen Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler*, Ankara 1998, 44.

⁸⁷ Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyin es-Sülemî, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş, Ankara 1977, 28.

kalarına vermesinden dolayı kış günü yazlık elbise içinde tir tir titremesi gibi örnek de bu meyanda verilebilir.

Şeyhu'l-İslam Hâce Abdullah Ensârî (481/1088-1089)'nin aslı Arapça olduğu anlaşılan tefsirinden istifâde edilerek 520/1126 yılında meydana getirilen *Keşfu'l-Esrâr ve İddet el-Ebrâr* adlı Farsça tefsirinde de fütüvvet hakkında, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye, "Yâ Ali, sözü doğru, vefalı, emniyetli, merhametli, yoksul sıfatlı, vergili, konuğa saygı gösterir, iyi işlerde bulunur, utangaç erlere cüvan-merd denir dediği nakledilir. Yine bir rivâyete göre, huzuruna gelen bir dilenciye Hz. Peygamber, buna bir şey verin dediğinde Hz. Ali kalkıp gitmiş ve bir dinar, beş dirhem ve bir kap yemek getirmişti. Hz. Peygamber sorunca dedi ki: O istediği zaman içimden bir parça yemek vermeyi geçirdim, derken hatırıma beş dirhem vermek geldi, giderken bir dinarım var, onu da vereyim dedim. Hatırıma geleni ve içimden geçeni vermezlik edemezdim. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber'in "Lâ fetâ illâ Aliy-Ali'den başka er yok" dediği nakledilmektedir.⁸⁸

Fütüvvet; sıdku safâ, ahde vefâ, emanete riâyet, edep ve haya, şiddetli derecede kerem ve cömertlik gibi güzel vasıflar olarak tavsif edilmiştir. Bütün bu vasıfların Hz. Ali'de bulunduğu ifade edilmiş,⁸⁹ tahkîk ehli nazarında dünya ve ahirette nefsinin halka bağışlamak şeklinde açıklanmış "Lâ fetâ illâ Aliyy-Ali'den başka fetâ yoktur" sözü ile fütüvvetin örnek şahsiyeti Hz. Ali kabul edilmiştir.⁹⁰ Bunu hemen bütün fütüvvetnâmelerde görmek mümkündür. Fütüvvet ehli olmanın Hz. Ali gibi olmaya heveslenmek anlamına geldiği anlatılmaya çalışılmıştır.⁹¹

Hz. Ali Bedir, Uhud, hendek ve Hayber gibi bütün gazalarda bulunmuş, olaganüstü gayret ve kahramanlıklar göstermiştir. Gazaların çoğunda Hz. Peygamber'in bayrağını Hz. Ali taşırdı. Hz. Peygamber tarafından hediye edilen Zülfikâr (iki uçlu) isimli kılıcını bir gazada büyük bir maharetle kullandığı esnada, hakkında "Ali'den başka fetâ yok, Zülfikâr'dan başka kılıç yok" sözünün söylendiği rivâyet edilir.⁹² Hz. Ali'nin

⁸⁸*Keşfu'l-Esrâr ve İddet el-Ebrâr* adlı Farsça tefsirinde (Süleymaniye Kütüphanesi, Yenicâmi, Hadice Turhan Kitapları, No, 43), v.613a'dan naklen Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 10.

⁸⁹*Radavî Fütüvvetnâmesi* (Bursa Müzesi Ktp. E 54/85) 3a-3b'den naklen Torun 68.

⁹⁰Cemâleddîn Ahmed ibn Aliyy ibn el-Hüseyn İbn Aliyy ibn Muhennâ'nın *Umdetu'l-Tâlib fi ensâb-ı Ali Ebû Tâlib* isimli eserin haşiyesi *Necef-i Eşref*, Haydariyye Matbaası, 1918-1337, 159'den naklen Gölpinarlı, "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", 8/2. Dipnot).

⁹¹*Esrar Dede Fütüvvetnâmesi* (Ankara Milli Ktp. B.346/33), 148b'den naklen Torun, 69.

⁹²Adem Ceyhan, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Vecizeleri*, Ankara 2006, 46; Hz. Ali'nin, kılıcı zülfikârla yaptığı menkibevî mücadeleleri farklı varyantlarla fütüvvetnâmelerde yer almaktadır. Bkz. Torun, 495.

kendi katline sebep olan İbni Mülcem hakkındaki muamelesi, muharebede yere yıktığı düşmanını affetmesi, kendisiyle harbetmiş bir hasmının öldürülmesi karşısında duyduğu teessür, onun yiğitliğinin delilleri olarak verilir. Hz. Ali hayatı boyunca, güçlü olduğu yerde affetmek, öfke anında yumuşaklıkla muamelede bulunmak, düşmanları hakkında bile hayırhahlıktan geri kalmamak gibi fütüvvet şuurunun örneklerini göstermiştir.

Fütüvvet ahlâkına dâir verilen örneklerde peygamberlerin ve sahabenin temâyüz ettiği erdemleri ifade edilirken, Hz. Ali'nin de önemli bir fazileti olarak ilmi ifade edilmiştir.⁹³Bu hususta fütüvvetnâmelerde Hz. Ali'nin ilmi ile alakalı çeşitli menkıbeler nakledilmektedir.⁹⁴

Fütüvvetnâmelerde “kavlî” ve “seyfî” kolla alakalı ikili bir tasnif görülmekte, bazı fütüvvetnâmelerde bunlara “Şürbî”nin de ilâvesiyle bu tasnif üçe çıkmaktadır.⁹⁵ Hz. Ebû Bekir'in kavli, Hz. Ali'nin seyfi olduğu kabul edilir.⁹⁶ Hz. Ali Hz. Peygamber'e hizmet edip, O'nun himayesinde yetişmiş ve fetâlığını ispat ettiği için Zülfikârı hak etmiştir. Bu itibarla seyfidir.⁹⁷Seyfi kolunun,⁹⁸ yiğitlik bakımından örnek kahramanları Hz. Ali'dir.

Hz. Ali, aynı zamanda fütüvvet ehlince her bakımdan örnek alınan ve alınması gereken bir model şahsiyet olarak gösterilmektedir. *Burgâzi Fütüvvetnâmesi'*nde Hz. Ali'nin siyah renkli elbise giydiği, Ahilerin de siyah elbise giymeleri gerektiği, kızıl ve sarı renk giyerler ise fütüvvetten ırak olacakları ifade edilir.⁹⁹ Yatağa yattığında sağ yanına yatması ve Hz. Ali'nin kavlince on kez istiğfar getirmesi¹⁰⁰ gibi örnekler bu hususta çoğaltılabilir.

⁹³ Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye* isimli risâlesi'nden naklen Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 7.

⁹⁴ Bkz. Torun, 473-474, 480, 482-483.

⁹⁵ Necm-i Zer-kûb, *Fütüvvetnâme*, çev. A. Gölpınarlı, (Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”,) 245-247.

⁹⁶ *Burgâzi, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 43/b.

⁹⁷ Torun 100.

⁹⁸ Seyfi kolu hakkında bilgi için bkz. Nâsırî,327; Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, 246-247; Müjgan Cumbur, “Anadolu'da Ahilerin Seyfi Kolu”, *Türk Kültürü*, XIII/153-155 (1975), Ankara, 283-284; Bütün fütüvvet zincirlerinin Selmân el-Fârisî'ye bağlandığı iddiası ise farklı bir olaydır. Louis Massignon, *La Futuwwa, Publication/dela siciètèdes Etudes İranniennes*, No 7, Paris 1934, 175'den naklen Bedri Noyan, VII, 253.

⁹⁸ Torun, 99-100.

⁹⁹ *Burgâzi, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 51/a.

¹⁰⁰ *Burgâzi, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 65/b.

2. Hz. Ali'nin Fütüvvet Silsilesindeki Yeri

Fütüvvetnâmelerde, fütüvvetin kimden kime intikal ettiğini gösteren bir takım şecerênâme/silsilenâmeler mevcuttur. Ancak bu şecere/silsileler fütüvvetnâmelerde ve hatta muhtelif nüshalarda birbirinden büyük farklılıklar göstermektedir. Zikredilen isimlerin bir kısmının yaşayıp yaşamadıkları dahi meçhuldür.¹⁰¹ Hz. Ebû Bekir'e de ulaşan bir silsile görülse de,¹⁰² bazı fütüvvetnâmelerde fütüvvet seçeresi zikredilirken, fütüvvetin kökeni ve önderliği araya farklı isimler dahil edilerek "Emirü'l-Mü'minîn" Hz. Ali'ye ve onun soyundan imamlara çıkarılır.¹⁰³ Fütüvvet kütüğündeki bu unsurlar, açıkça görülen "imâmî" bir unsur¹⁰⁴ olarak addedilir. Konuyla ilgili bir örnek olması bakımından, kimifütüvvetnâmelerde yer alan şu cümle dikkat çekmektedir: "bir kimse tarihin ve şeyhin heft-kemberbeste Emîr el-Mü'minîn Ali el-Murtazâ'ya iriştirmese veyahut düvazde (On İki) İmam'a çıkarmasa tarikat içinde anın güft-ü gûyu sahih olmaz ve yediği lokması dahi haramdır."¹⁰⁵

Hz. Ali'nin isminin geçtiği fütüvvet silsilelerinde, genellikle fütüvvet Hz. Adem (a.s)'den başlatılarak Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali'ye intikal ettirilir. Fütüvvet elbisesi şalvar ve şed'dir. Hz. Peygamber'e Cebrail vasıtasıyla hırka ve fütüvvet libası gelmiş o da bunları Hz. Ali'ye vermiştir. Bununla birlikte, *Burgâzî Fütüvvetnâmesi*'nde Hz. Ali'ye fetâlığın Hz. Peygamber'den intikal ettiği, Hz. Ebûbekir dünyadan intikal ettiğinde vaktin şeyhliğini Hz. Ali'ye verdiği kabul edilir.¹⁰⁶

Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber tarafından vâsî ve halife tayin edilip, bu hususun sahabeye tebliğ olduğu, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye kuşak kuşattığı, onu kendisine kardeş edindiği, helva yapıldığı ve Hz. Ali'nin de on yedi kişinin belini bağladığı¹⁰⁷ kendisinden sonraki

¹⁰¹ Torun, 155

¹⁰² Fütüvvetnâmelerde bazı şecereler için bkz. Torun, 156-170.

¹⁰³ M. Mole, "Ali b. Şihâbeddîn-i Hamadânî'nin Risâla-i Futuwwatiya'sı", *Şarkiyat Mecmuası*, IV (1961), İstanbul, 36,46-47.

¹⁰⁴ Bkz. Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, 20-21.

¹⁰⁵ *Fütüvvetnâme*, Fatih Millet Ktp, yazma No 900'den naklen Sabri F. Ülgener, "14. Asırdanberi Esnaf Ahlakı ve Şikâyeti Mucip Bazı Haller", *İÜİFM*, II/1-4, 1950.

¹⁰⁶ *Burgâzî, Fütüvvetnâme*, *Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 7/b, 70/a.

¹⁰⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, "*Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi*", *İÜİFM*, XVII/ 1-4, (1955-1956), 51, 73-74.

fütüvvetnâmelerin kaynağı durumunda olan Radavî'nin *fütüvvetnâmesi'nde* de aynı hususlar anlatılır.¹⁰⁸

Fütüvvetin Hz. Ali'ye verilmesini ifade eden fütüvvetnâmelerin bazılarında "Gadîr-i Hum"dan bahsedilmiş kimisinde de bahsedilmemiştir. "Gadîr-i Hum"dan bahsedilen fütüvvetnâmelere göre, Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı dönüşünde Mekke ve Medine arasında "Gadiru Hum" denilen yerde Hz. Peygamber'in Hz. Ali'yi "Velî-Vâsî-İmam" tayin edip, şed kuşattığı, seccâdeye geçirip icâzet verdiği, Hz. Ali'nin de Hz. Peygamberden aldığı icâzetle bu mahalde on yedi kişinin belini kuşatıp icâzet verdiği, bunların da sahabeden diğerlerinin bellerini kuşattığı nakledilir. Böylece bütün fütüvvet kollarının bu onyedi "kemerbeste"ye onlardan da Hz. Ali'ye ulaştığı kabul edilir.¹⁰⁹

Hz. Ali'nin belini bağladığı kabul edilen onyedi kemerbeste arasında Selmân-i Farisî,¹¹⁰ Ömer (veya Amr İbni)Ümeyye ed- Damirî, Bilâl-i Habeşî, Süheyl (Süheyb-i Rûmî), Hasan-ı Basrî, Ebû Zer Giffârî, Abdullah ibni Abbas, Muhammed b. Ebûbekr, Malik-i Ejder, Kanber gibi şahsiyetler yanında Zünnûn-ı Mısırî, Kümeyl İbni Ziyâd gibi farklı zamanda yaşadığı bilinen isimlere de yer verilmektedir.¹¹¹

Diğer taraftan, Hz. Ali'nin elli bir kimsenin belini bağladığı ve otuz sanatın onlara nispet olunduğu¹¹² da nakledilir. Buna göre meslek piri, Hz. Ali'nin kemerbestelerinden biri veya bu kemer-bestelerden icâzet alan bir sahâbe veya tabiînden biri olmalıdır. Peygamberler yoluyla gelen sanatlar, Hz. Peygamberden Hz. Ali'ye ondan da kemer-besteleri vasıtasıyla günümüze intikal eder. Bu itibarla her sanatın İslam öncesi bir Peygambere ve İslam'da da bir kemer-besteye nispeti vardır.¹¹³

3. Hz. Ali ve Onun Kemer-bestelerine Nispetlenen Fütüvvet Geleneğindeki Hirfet Kolları İle Alakalı Rivâyetler:

Bazı hirfet kolları/meslekler Hz. Ali'ye nispet edilmez. Bazı mesleklerin Hz. Ali'ye ulaşan silsilelerine ilişkin bilgiler fütüvvetnâmelerde birbirinden farklılık

¹⁰⁸ Torun, 53.

¹⁰⁹ Torun 154; Geniş bilgi için M. Saffet Sarıkaya'nın *Fütüvvetnâme-i Câfer Sâdık*'la ilgili İncelemesine bkz. *Fütüvvetnâme-i Câfer Sâdık*, Haz. M. Saffet Sarıkaya, 30-34.

¹¹⁰ *Burgâzî, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*, 70/a.

¹¹¹ Radavî Fütüvvetnâmesi (Ankara Genel Ktp. 142/2) 23b-36a; Şeyh Abdulkadir Fütüvvetnâmesi (Çorum İl Halk Ktp. No. 885), 1b-5a'dan naklen Torun 159-162, 167; Ayrıca bkz. *Fütüvvetnâme-i Câfer Sâdık*, Haz. M. Saffet Sarıkaya, 35-37, 60-61, 133, 163-167.

¹¹² Geniş bilgi için bkz. *Şeyh Musâ Fütüvvetnâmesi* (Süleymaniye Pertev Paşa, 613/18) 3b, 4a-29b'den naklen Torun 119, 162-164.

¹¹³ Torun 120, 121.

arzettmektedir. Kimi zaman Hz. Ali'ye ulaştırılan silsilede yer alan şahsiyetler, çok farklı bir zaman diliminde yaşamış olmasına rağmen, birbirinin muasırı gibi gösterilmektedir.

Bazı fütüvvetnâmelerde silsilesi Hz. Ali'ye ulaşan hırfet kolları şunlardır:

Âbidler, Aşçılar, Attârlar, Ayakkabıcılar, Bağbanlar, Bakkalllar (Yemiş Satanlar), Balıkçılar, Bardakçılar (Testiciler, Çömlekçiler), Bıçakçılar, Kılıççılar, Boyacılar, Cerrahlar, Çadircılar (Haymeciler), Çanakçılar, Çiftçiler, Çobanlar, Debbağlar, Demirciler (Ahengerler), Dokumacılar (Çulha-Nessâc), Dülger-Neccâr (Doğramacı, Marangoz, Ferrâş, Çıkrıkçı vb), Ekmekçiler (Habbazân), Gâziler, Gemiciler, Hâfızlar, Hallaclar: Hêvacılar: Hurdacılar (Çerçiler): İğneciler (Sûzenger): Kasaplar, Kâtipler, Kazancılar, Kazzâzlar (İpek işleyen ve satanlar), Keçeciler (Kûlahçılar, Takyeciler), Kirişçiler, Kullâbçılar (Çengel, kanca; eğirme çarkı yapanlar), Kuyumcular, Kürkçüler, Kassârlar, Mücellidler (Ciltçiler), Müezzinler (Sahurcular, Dellaller, Hoş-hânlar, Mu'arrifler), Nalbantlar, Palan-dûzlar (Semerciler), Peykler (Ulaklar), Sabuncular, Sahnâflar, Sakkalar, Sarrâclar, Seyisler, Şatırlar, Şâirler, Tabibler, Terziler (Hayyâtân), Traş Ehli (Berber, sünnetçi), Ticâret Ehli (Tâcir-Bezirgan), Tüfenkçiler (Tüfenk, ok ve yay atanlar; yapanlar), Yapıcılar gibi. Bütün bu hırfet kollarının silsileleri bir kemer-beste vasıtasıyla Hz. Ali'ye çıkarılmaktadır.¹¹⁴

Metne, fütüvvetnâmelerde Hz. Ali algısının örnekleri olarak pek çok şey ilâve edilebilir. Ancak, makale sınırlarını zorlamadan mevcut örneklerle iktifa ediyoruz.

VI. Sonuç

Fütüvvet teşkilatları yayıldıkları coğrafyada doğal olarak bölgesel faktörlerin tesiri altında kalmıştır. Fütüvvet, toplumun bütün kesimlerine açık bir müessese olarak bünyesinde Sünnî, Şiî, Bâtınî vb. nitelikli farklı unsurları barındıran bir kurum olarak görünmektedir ve bu yönüyle İslam toplumunun bütün eğilimlerine açık ve kuşatıcıdır. Tarihî kaynaklara göre fütüvvet hareketi içerisinde Sünniliğe ve Şiîliğe mensup kimselelerin mevcûdiyeti, fütüvvetin mezhepler üstü bir hareket olma özelliğini ortaya koymaktadır.

¹¹⁴Şeyh Musâ Fütüvvetnâmesi (Süleymaniye Pertev Paşa, 613/18) 8a-b, 10b, 11b, 12b, 13b, 14b, 16b, 17 a, 18a-18b, 23a, 26b, 27a, 28a, 28b, 29a, 29b; Radavî Fütüvvetnâmesi (Ankara Genel Ktp. 142/2) 12a, 25b-26a, 28a, 28b, 29b, 30a-b, 31a-b, 32a, 33a, 33b, 34a, 35a, 35b, 36a, 117b; Radavî Fütüvvetnâmesi (TDK, A/332) 170; Şeyh Abdulkadir Fütüvvetnâmesi (Çorum İl Halk Ktp. No. 885), 3b-4a; Hâce-i Cân Ali Fütüvvetnâmesi (TDK, A/332) 72, 73, 91, 92, 109; Kitâb-ı Sakka (Millet Ktp. 800), 51b'den naklen Torun 121-153. Zikredilen meslek dalları gibi özellikle Şeyh Musâ Fütüvvetnâmesi ve Radavî Fütüvvetnâmesi'nde yer verilmiştir.

Farklı coğrafya ve değişik dönemlerde fütüvvet anlayış ve yaşayış yelpazesi de birbirinden farklı özellikler taşımaktadır. Fütüvvet anlayışının Müslümanların mezhebî, meşrebî ve meslekî farklılıklarını çatıştırmadan, kendi ahlâkî ilkeleri ve düsturlarına uygun bir hoşgörü atmosferinde bir arada yaşatan kurumsal kimliği, çeşitli unsurların birbirleriyle kaynaşmasına, kültürel ve diğer ilişkilerin çoğalmasına vesîle olmuştur. Ahilikte de farklı mezheplerden izler taşıyan kültürel bir mahiyet, bu ilişkilerin sonucu olmalıdır. Fütüvvetin bütün bu gerçeklerini göz önünde bulundurduğumuzda, tarihî süreçte muhtelif zümrelerde Hz. Ali hakkında ortaya çıkmış farklı tasavvurların fütüvvet ehli ve Ahiler arasında etkilerini ve tezâhürlerini görmek mümkündür. Aynı zamanda Hz. Ali tasavvurlarındaki farklılığın sebeplerine de işaret etmektedir.

Ahiliğin sosyal alt yapısını teşkil eden biri şehirli ve kitabî İslam anlayışı, diğeri göçebe çevrelerde sözlü gelenekle yayılan, muhtelif inanç ve kültürlerin etkilerine açık bir İslam anlayışının Hz. Ali'yi algılayışlarındaki farklılıklar da fütüvvetnâmelere bir şekilde yansımıştır.

Bununla birlikte, bazı tespitlere göre, fütüvvet anlayışı, yaşadığı değişim süreciyle çeşitli dönemlerinde ve farklı bölgelerde Bâtınî-Şîî mezhebî eğilimler yoluyla tarihî şartların hurâfe ve batıl inançlarının etkilerine maruz kalmış ve bu inançların yeşermesi için uygun bir zemin olmuştur. Hz. Ali algılarına da yansıyan bu değişim olgusu, kaçınılmaz olarak fütüvvetnâmelerin muhtevasını da etkilemiştir. Bu nedenle, tavsif edildiği şekilde olağanüstü niteliklerle yüceltilmiş Hz. Ali düşüncesi, erken dönem "Şîî-Gulât" hareketlerde imamlarını insanüstü özelliklerle "aşırı" yücelten "imâmet mitolojisi" geleneği ile ilişkili bazı benzerlikleri de taşımaktadır.

Ayrıca, tarihî dönemde Ahiliğin, Hz. Ali hakkındaki bazı tasavvurlarıyla Şîî fikirlerin bazı çevrelerde yayılmasında, özellikle Safevîlerin Şîî propagandası için yararlı bir zemin oluşturmasında işlevi olabileceği düşünülmektedir.

Fütüvvetnâmelerde kullanılan rivâyet malzemesi, müelliflerin her birinin kendi fikirleri, ön kabulleri, değer yargıları, siyâsî ve sosyal eğilimleri, din ve mezhep telâkkileri doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu sebeplerle Hz. Ali telakkisi de birinden diğerine önemli farklılıklar gösterebilmektedir.

Belli dönemlerde özellikle Irak ve Fars bölgelerinde etkinliği olan Şîîliğin, Hz. Ali ile ilgili bazı yaklaşımlarıyla birlikte fütüvvet üzerinde görülen izleri, kimi yazarlar tarafından fütüvvet hareketinin Şîîliğe nispet edilme sebebi olmuştur. Diğer taraftan, fütüvvet ehline dair tarihî rivâyetlerden ve bir kısım fütüvvetnâmelerden hareketle Sünnî

Müslümanların Hz. Ali ve diğer halifelere dair anlayışlarıyla uygunluk arzeden bazı deliller çerçevesinde fütüvvet hareketinin kesinlikle Şîlik olmadığı yolunda tezler de ileri sürülmüştür.

Fütüvvet edebiyatını oluşturan fütüvvetnâmelerdeki Hz. Ali ile ilgili tasavvurlar, bazen gerçek mahiyetinin dışında fütüvvet ehli tarafından sonradan kurgulanmıştır. Fütüvvetnâmelere konuyla ilgili intikal etmiş kimi bilgiler, tarihî vâkıalarla uyuşmayan rivâyet malzemesine dayandırılmıştır. Hz. Ali'yi yücelterek hasımlarına saldıran Şî muhtevadan ziyâde, Hz. Ali sevgisini kendine özgü sentezleme ve tasvir etme tarzında bir muhtevaya sahip olduğu da söylenebilir.

Kaynakça

- AKA, İsmail (1993). "X. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kadar Şîlik" **Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu**, İstanbul .
- AKÇA-Gürsoy - Demirpolat, Anzavur (2003), "Heterodoxy-Orthodoxy Tartışmaları ve Türk Fütüvvet Teşkilatı (Ahilik)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.10.
- ANONİM, (1952). **Tarihi Âli Selçuk**, çev. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara.
- ANONİM, (1984). **İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Takvimler**, yay. Osman Turan, Ankara.
- AYDINLI, Osman, (2003), **Mu'tezilî İmâmet Düşüncesinde Farklılaşma Süreci**, Ankara.
- BAYRAM, Mikâil, (1991), **Ahi Evran ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu**, Konya.
- BAYRAM, Mikâil, (2001), **Tarihin ışığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren**, İstanbul.
- BİRDOĞAN, Nejat (1993). "Anadolu Aleviliğinin Bugününe Ahiliğin Etkileri", **I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Program Ve Bildiri Özetleri**, Ankara.
- BOZKUŞ, Metin (2005). "Ahilik'te Mezhep Olgusu", **I. Ahi Evran-ı Velî ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu**, Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, yay., Kırşehir I, ss.187-199.
- CAHEN, Claude, (1982). "Osmanlılardan Önce Anadolu'da Şîlik Problemi", çev. Sabri Hizmetli, **AÜİİD**, V Ankara.
- CAHEN, Claude, (2000). **Osmanlılardan Önce Anadolu**, İstanbul .
- CEYHAN, Adem, (2006). **Türk Edebiyatında Hazreti Ali Vecizeleri**, Ankara.
- CUNBUR, Müjgan, (1975). "Anadolu'da Ahilerin Seyfî Kolu", **Türk Kültürü**, XIII/153-155 Ankara.
- CUNBUR, Müjgan, (1997) "Karahanlı ve Selçuklu Dönemleri Türk Edebiyatında Ahilik", **Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, Ankara.
- ÇAĞATAY, Neşet, (1952). "Fütüvvet-Ahi Müessesesinin Menşei Meselesi", **AİİFD**, I/2-3 77-84.
- ÇAĞATAY, Neşet, (1989). **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara.
- DEDEBABA, Bedri Noyan, (2006). **Bütün Yönleriyle Bektâşîlik Ve Alevîlik**, Ankara VII,

- DOĞRU, Halime, (1991). **XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı'nda Ahiler ve Ahi Zâviyeleri**, Ankara
- DURÎ, Abdulaziz, (1991). **İslam İktisad Tarihi**, çev. Sabri Orman, İstanbul.
- FIĞLALI, E. Ruhi, (1984). **İmamiye Şiası**, İstanbul.
- Fütüvvetnâme-i Câfer Sâdık**, (2008). Haz. M. Saffet Sarıkaya, İstanbul
- GÎZE, "Frederik, (1925). Osmanlı İmparatorluğunun Teşkilî Meselesi", **Türkiyât Mecmûası**, İstanbul.
- GÖKBİLGİN, Tayyip, (1977). **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul .
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1987). **Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik**, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1955-1956). "Şeyh Seyyid Gaybi Oğlu Şeyh Seyyid Hüseyin'in Fütüvvetnâmesi", **İÜİFM**, XVII/ 1-4, 51.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, (1949-1950). "İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları", aynı makale ekinde "Nâsirî'nin Fütüvvetnâme Nüshası"; "Necm-i Zer-Kûb'un Fütüvvetnâmesi"; "Harputlu Nakkaş İlyasoğlu Ahmed'in Tuhfat el-Vasâyâ'sı", **İÜİFM**, XI;
- GÜLERMAN-Adnan Sevda Taştekil, (1993). **Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal Ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri**, Ankara.
- GÜLLÜLÜ, Sabahattin, (1977). **Ahi Birlikleri**, İstanbul.
- GÜZELBEY, Cemil Cahit, (1984). **"Bir Ahi Seçeresi"**, XX. **Ahilik Bayramı Kongresi Tebliğleri**, Kırşehir.
- HODGSON, M.G.S., (1995). **İslâm'ın Serüveni II.**, çev. Tamer C. Yıldırım, Tercüme Kurulu, İstanbul.
- İBN BATTÛTA, (trz). Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed et-Tancî (704-771/1304-1369), **Büyük Dünya Seyahatnamesi (Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l- Emsar ve'l-Acâibi'l-Esfar)**, çev. Muhammed Şerif Paşa, sad. Ali Murat Güven, İstanbul.
- İBNÜ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Abdilkerim (1987). **İslam Tarihi (el-Kâmil fî't-Tarih)**, XVIII, IX, XI, çev. A. Ağırakça-A. Özeydin, İstanbul.
- İMAM GAZÂLÎ, (2005). **Hak Yolunun Esasları (Ravdatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn)**, çev. Dilaver Selvi, İstanbul.
- KARA, Seyfullah, (2006). **Selçukluların Dinî Serüveni**, İstanbul.
- KAZICI, Ziya, (1988). "Ahilik", **DİA**, I, İstanbul.
- KOCA, Ferhat, (2002). "Osmanlı Dönemi, Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi:Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihî Serüveni", **GÜÇİFD**, I/I Çorum.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1999). **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, (1976). **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Ankara.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, (2007). **Kuşeyrî Risâlesi**, çev. Dilâver Selvi, İstanbul.
- MESUDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali, (1964-1965). **Murûcu'z-Zehab ve Meâdinu'l Cevher**, I-IV, III. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Kahire.
- MOLE, M. (1961). "Ali b. Şihâbeddîn-i Hamadânî'nin Risâla-i Futuwvatiya'sı", **Şarkiyat Mecmuası**, IV, İstanbul.

- OCAK, Ahmet Yaşar, (1999). "Alevîliğin Tarihsel, Sosyal Tabanı İle Teolojisi Arasındaki İlişki Problemine Dair", **Türkiye'de Alevîler, Bektaşîler ve Nusayrîler**, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1996). **Babailer İsyanı, Alevîliğin Tarihsel Altyapısı yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heteredoksisi'nin Teşekkülü**, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (2005). **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İstanbul.
- ÖZMEN, İsmail, (1998). **Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, I, Ankara.
- RIDVAN SEYYİD, (1991). **İslam'da Cemaatler Kavramı**, çev. Mehmet Can, İstanbul.
- SARIKAYA, M. Saffet, (2003). "Alevilik ve Bektaşiliğin Ahilikle İlişkisi-Fütüvvetnâmelere Göre-", **İslâmiyât**, VI/3.
- SARIKAYA, M. Saffet, (1998). **Anadolu'ya Şiîliğin Girişi**, İsparta.
- SÜLEMÎ, Abdurrahman Muhammed İbn el-Hüseyn, (1977). **Tasavvufta Fütüvvet**, çev. Süleyman Ateş, Ankara.
- ŞAPOLYO, E. B., (1964). **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, İstanbul.
- TABAKOĞLU, Ahmet, (1984). "Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği", **Kaynaklar Dergisi**, 2 İstanbul.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, (1995). **Tarihu'l -Umem ve'l Muluk**, I-VI, Beyrut.
- TAESCHNER, F., (1953-1955). "İslam Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)" (çev. S. Yüksel-F. Işıltan) **İÜİFM**, XV İstanbul.
- TARIM, Cevat Hakkı, (1948). **Tarihte Kırşehir-Gülşehir ve Babailer-Ahiler-Bektaşîler**, İstanbul.
- TORUN, Ali, (1998). **Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvetnâmeler**, Ankara.
- UYAR, Mazlum, (2004). **Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri**, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, (1975). **Osmanlı Tarihi**, II, Ankara.
- ÜLGENER, Sabri F., (1950). "14. Asırdanberi Esnaf Ahlakı ve Şikâyeti Mucip Bazı Haller", **İÜİFM**, II/1-4.
- YILMAZ, Kaan, (2006). **Burgâzî, Fütüvvetnâme, Dil İncelemesi-Metin-Sözlük**, (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi ekinde Fütüvvetnâme'nin fotokopya metni).
- YUSUF HAS HÂCİB, (1947). **Kutadgu Bilig (Metin) I**, nşr. Reşid Rahmeti Arat, İstanbul.